

לבני - בוני בבית מאיר
יהודיב ודורית שיחי
להולדת בכורס יונתן צבי נ"י

למשמעות הביטוי "בשביל כבוד אבא"

"מעשה בתלמיד אחד שבא לפני רבי יהושע, אמר לו: 'תפילת ערבית רשות או חובה?' אמר ליה: 'רשות'. בא לפני רבן גמליאל, אמר לו: 'תפילת ערבית רשות או חובה?' אמר לו: 'חובה' אמר לו: 'זהלא רבי יהושע אמר לי רשות?!' אמר לו: 'המתן עד שיכנסו בעלי תריסין לבית המדרש'. כשנכנסו בעלי תריסין עמד השואל ושאל: 'תפילת ערבית רשות או חובה?' אמר לו רבן גמליאל: 'חובה'. אמר להם רבן גמליאל לחכמים: 'כלום יש אדם שחולק בדבר זה?' אמר ליה רבי יהושע: 'לא'. אמר לו: 'זהלא משמך אמרו לי רשות?!' אמר ליה: 'יהושע, עמוד על רגליך ויעידו בך...' היה רבן גמליאל יושב ודורש ורבי יהושע עומד על רגליו...¹

זו השלישית מבין ארבע מחלוקות שהיו בין רבן גמליאל לרבי יהושע, והיא גם הקשה מכולן, שכן היא זו שהביאה להעברתו של רבן גמליאל מן הנשיאות. אמנם בסופה היא גם סללה את הדרך לפיוס ביניהם, אבל רק לאחר שהייתה ביניהם מחלוקת נוספת, הרביעית מספר, שהרי גם לאחר הדחתו "רבן גמליאל לא מנע עצמו מבית המדרש אפילו שעה אחת".

מה היה הדבר שהביא לפיוס בין השניים ומדוע לא התאפשר הדבר קודם לכן? נזכיר כאן, כי בראשונה נחלקו בסוגיית קידוש החודש (ראש השנה כה, ע"א), בשנייה נחלקו בסוגיית "מום בבכורות" במעשה של רבי צדוק (בכורות לו, ע"א), בשלישית נחלקו בסוגיית "תפילת ערבית רשות או חובה" (ברכות כז, ע"ב), וברביעית נחלקו בסוגיית "גר עמוני כשר לבוא בקהל" (ברכות כח, ע"א)².

1. ברכות כז, ע"ב. סיפור מחלוקתם של רבן גמליאל ורבי יהושע זכה לפרשנויות רבות: ראה למשל דרשתו המפולפלת של ר' יהונתן אייבשיץ ביערות דבש, חלק ב, מהדורת מכון ירושלים, ירושלים תשמ"ד, דרוש יח, עמי' רסז-רעו, (זו הייתה דרשתו הראשונה כדרשן בפראג); הראי"ה קוק דן באריכות בביאור מחלוקת זו ובמשמעויותיה, בעין איה למסכת ברכות, ובעקבותיו הרב י' פילבר בארץ ושמים, ירושלים תש"ן, בפרק "סמכות והסכמה", עמי' 109-139; הרב ר' מרגליות נזקק לסוגיה זו בשני החלקים של ספרו: בראשון, מחקרים בדרכי התלמוד, הוא מתחקה אחר פשר "כניעתו" של רבי יהושע לרבן גמליאל (עמי' עב-עה), ובשני, עוללות, הוא דן בשאלה האם רבן גמליאל הודח מכס הנשיאות או רק ממשרתו כריש מתיבתא (עמי' 44-48), (שני החלקים יצאו לאור כספר אחד, מחקרים בדרכי התלמוד - עוללות, ירושלים תשמ"ט).

2. בנוסח הירושלמי (תענית פרק ד', הלכה א) חסרה מחלוקת זו.

בשלוש המחלוקות הראשונות הביע רבי יהושע את דעתו, שהייתה מנוגדת לדעתו של רבן גמליאל, לא בנוכחות רבן גמליאל. רבי יהושע לא הביע את דעתו כנגד דעת הנשיא בפניו, ודבר דעתו המנוגדת של רבי יהושע נודע לרבן גמליאל משמועה, לאחר מעשה. במקום אחר מובא שרבי יהושע לא היסס מלומר לרבן גמליאל: "אין בדבריך כלום!" אלא שהוא אמר לו זאת תוך כדי שיחה אקראית ביניהם בשוק: "שלא בבית דין הוה קאי"³. אבל בבית המדרש בנוכחות החכמים ובפני הנשיא חזר בו רבי יהושע מדעתו והסכים עם דברי הנשיא ללא כל בירור הלכתי, על אף שרבן גמליאל ניסה לערוך בירור כזה.

כלומר, בכל פעם שרבי יהושע נשאל לדעתו בהלכה שלא במסגרת הדיון ההלכתי הפורמלי בבית המדרש, הוא ביטא את דעתו האישית. אולם במסגרת הדיון ההלכתי הפורמלי, שבו נדונו הסוגיות "הלכה למעשה", דיון שמטרתו פסיקה אחת מחייבת, ביטל רבי יהושע את דעתו מפני דעת הנשיא גם אם הוא סבר שהצדק עמו.

במעשה של רבי צדוק, כשנשאל רבי יהושע בסוגיית מום בבכורות, הוא השיב "הן". ובפניו של רבן גמליאל, במסגרת הדיון הפורמלי בבית המדרש, כשנשאל אותה השאלה, הוא השיב "לאו", כפי דעתו של רבן גמליאל. בסוגיה של קידוש החודש ביטל רבי יהושע את דעתו מפני דעת רבן גמליאל, לא מתוך שכנוע ענייני על סמך דבריו של רבי עקיבא. רבי עקיבא הצליח אמנם להרגיעו מחשש חילול יום הכיפורים, אבל הוא לא הצליח לשכנעו לבטל את דעתו מפני דעת רבן גמליאל. אמנם ר' יהושע שמע את טיעונו של רבי עקיבא ואמר: "עקיבא נחמתני, נחמתני", אבל לאחר זאת קם והלך לו אצל רבי דוסא בן הרכינס, והוא זה שהצליח לשכנעו לבטל דעתו מפני דעת רבן גמליאל, וזאת מתוך הכורח העקרוני לכופף עצמו למרותה של הסמכות.

"כי אם באים אנו לדון אחר בית דין של רבן גמליאל, צריכין אנו לדון אחר כל בית דין ובית דין שעמד מימות משה ועד עכשיו... אלא ללמד שכל שלשה שעמדו בית דין על ישראל, הוא הוא כבית דינו של משה"⁴.

בטיעון זה הצליח רבי דוסא בן הרכינס לשכנעו לקבל את דעתו של רבן גמליאל, אף על פי שהיא לא נראתה לו ואף על פי שהיא הפוכה מדעתו⁵. זהו מבחנו הגדול - לקבל מרותה של הסמכות מכוח היותה סמכות ולא מכוח היות דבריה מובנים, צודקים או נכונים בעיניו. וכן היה הדבר במחלוקת השלישית. כאשר נשאל רבי יהושע אם "תפילת ערבית רשות או חובה", הוא השיב: "רשות". זו הייתה דעתו על עצם הדין, אך הוא ביטל דעה זו כשנשאל על כך בבית המדרש. כשרבן גמליאל, הנשיא, גזר בכוח סמכותו שתפילת ערבית חובה - לא חלק על כך רבי יהושע, כי דעת הנשיא מחייבת את כולם⁶.

3. בבא קמא עה, ע"ב.

4. ראש השנה כה, ע"א.

5. ראה בעניין זה דבריו של הר"ן בדרשותיו, דרוש יא, והשווה רמב"ן לדברים י"ז, יא.

6. מחלוקת זו בין רבן גמליאל לרבי יהושע אפשר שהיא קשורה למחלוקת אחרת הסמוכה לה, בין רבי

לא כך היו חילופי הדברים ביניהם במחלוקת הרביעית:

"בא יהודה, גר עמוני, לפנייהם בבית המדרש, אמר להם: 'מה אני לבא בקהל?' אמר לו רבן גמליאל: 'אסור אתה לבוא בקהל'. אמר לו רבי יהושע: 'מותר אתה לבא בקהל'. אמר לו רבן גמליאל: 'הלא כבר נאמר 'לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה''! אמר לו רבי יהושע: 'וכי עמון ומואב במקומן הן יושבין?!' כבר עלה סנחריב מלך אשור ובלבל את כל האומות שנאמר 'ואסיר גבלות עמים ועתודותיהם שושתי ואוריד כביר יושבים' וכל דפריש - מרובא פריש.

אמר לו רבן גמליאל: 'הלא כבר נאמר ואחרי כן אשיב את שבות בני עמון נאם ה' וכבר שבו. אמר לו רבי יהושע: 'הלא כבר נאמר ושבתי את שבות עמי ישראל' ועדיין לא שבו'. מיד התירוהו לבא בקהל".

מחלוקת זו היא כבדת משקל וחמורה מבחינה הלכתית ובה נוכח רבן גמליאל בכוחו הלמדני של רבי יהושע⁸. אפשר אמנם שזהו הדבר שהביא לפיוס ביניהם, אבל אנו מבקשים להציע הסבר נוסף למה שקרה במחלוקת זו.

כאן התנהל בין השניים דו-שיח למדני, ומחלוקת זו הייתה היחידה שהוכרעה לא מכוח הכרעה סמכותית של נשיא, אלא מכוח שכנוע למדני מיושב ומנומק. זאת, משום שרבן גמליאל השתתף בה, לראשונה, כחכם מן השורה ולא כנשיא. משפשו מעליו את גלימת הנשיאות השתווה מעמדו לזה של רבי יהושע⁹.

אולם לא זה הדבר אשר הביא לפיוס, שהרי גם אחרי שרבן גמליאל בא אל ביתו של רבי יהושע לאות כי מכיר הוא בכוחו, גם אז לא הסכים רבי יהושע להתפייס¹⁰. יתרה מכך, הוא אף הטיח בפניו תוכחה קשה ומרה: "אוי לו לדור שאתה פרנסו, שאי אתה יודע בצערן של תלמידי חכמים במה הם מתפרנסים ובמה הם נזונים!"¹¹. נראה

יוסי ברבי חנינא שאמר "תפילות - אבות תיקנוס", לבין רבי יהושע בן לוי שאמר "תפילות כנגד תמידין תיקנוס" (ברכות כו, ע"ב). דברי רבן גמליאל, שאמר תפילת ערבית חובה, מתקשרים לדעה האומרת "תפילות - אבות תיקנוס"; ודברי רבי יהושע [בן חנניה] שאמר תפילת ערבית רשות, מתקשרים לדעה האומרת "תפילות כנגד תמידין תיקנוס". דבר זה מצריך עיון לעצמו ולא כאן מקומו.

7. ברכות כח, ע"א.

8. אמנם מצינו שכבר אחרי המחלוקת הראשונה (ראש השנה כה, ע"א) קרא רבן גמליאל לרבי יהושע: "רבי ותלמידי". אולם זה נראה יותר כאמירה של פיוס (ראה שם ביאורו של הרב עדין שטיינזלץ הרומז לכך).

9. רבי יוסף חיים כותב בפירושו לגמרא (בבא מציעא נט, ע"א) שדוד המלך ציווה "ידכל עת שהוא יושב ולומד תורה בבית המדרש עם החכמים והתלמידים יזכירו שמו בלי תואר מלכות, וכאשר נהג עוד ענווה בישיבתו, שלא היה יושב בבית המדרש על הכסא אלא על הקרקע ושונה לחכמים" (בן יהוידע, חלק ד, ירושלים תשכ"ה).

10. ברכות כח, ע"א.

11. ברכות כז, ע"ב.

כי מעמדו של רבן גמליאל כנשיא מורם מעם ריחק אותו מתלמידיו. ריחוק זה, שהוא כורח התפקיד הנשיאותי, מנע ממנו את האפשרות להכיר את מצבם האישי של התלמידים. והדבר התאפשר לו רק משפשט מעליו את גלימת הנשיאות. העברתו מן הנשיאות חידשה אפוא שני דברים:

א. עתה התקיים בירור הלכתי מפורט בין רבן גמליאל לבין רבי יהושע, דבר שרבן גמליאל אולי רצה בו גם קודם לכן, כפי שניתן להבין משאלתו: "כלום יש אדם החולק בדבר זה?"¹² אך רבי יהושע היה זה שנמנע מדו-שיח שוויוני עם הנשיא. הוא הקפיד לבטל את דעתו מפני דעת הנשיא מתוך קבלה מלאה של עול הסמכות. "כי בהיות רייג נשיא לגמרי לא היה רשאי ר' יהושע להורות הלכה כנגדו, אבל אחר שמינו לראבי"ע... אז היה רשאי כל אחד מהם להודיע סברתו בפרסום"¹³. עתה, משהתקיים בירור חופשי, **שמע** רבן גמליאל דברים שלא "שמע" קודם לכן ומתוכם הוא למד על כוחו של רבי יהושע.

ב. עתה התקיים מפגש בין-אישי, בין רבן גמליאל לרבי יהושע, מפגש בלתי אמצעי, ללא כל ריחוק ביניהם. בסוג כזה של מפגש **ראה** רבן גמליאל דברים שלא "ראה" קודם לכן, ומתוכם הוא למד על עוניו של רבי יהושע.

כאשר הייתה לרבן גמליאל **ראייה** חדשה זו ו**שמיעה** חדשה זו, הוא פנה לרבי יהושע ואמר: "נענית לך, מחול לי". ואילו רבי יהושע: "לא אשגח ביה" - לא שת לבו גם לזאת. דיאלוג שוויוני, ביקור אישי בביתו של רבי יהושע והכנעה לפניו - כל אלה לא היה בכוחם לפייס את רבי יהושע. רק כשרבן גמליאל אמר: "**עשה בשביל כבוד אבא**" - התפייס רבי יהושע¹⁴. כלומר, כשרבן גמליאל תלה את בקשת המחילה **בכבוד אביו** ולא בכבוד עצמו, ראה זאת רבי יהושע כקבלת מרות וביטול עצמי במדרגה שאין למעלה ממנה. מילים אלו פייסו את רבי יהושע ופתחו מחדש לפני רבן גמליאל את שערי הנשיאות שננעלו בפניו.

מילים כאלו פתחו לפני שלמה המלך את שערי המקדש שננעלו בפניו, כפי שמסופר בגמרא:

"כשבנה שלמה את בית המקדש, ביקש להכניס ארון לבית קודש הקודשים. דבקו שערים זה בזה. אמר שלמה עשרים וארבעה רננות ולא נענה. פתח ואמר: 'שאו שערים ראשיכם והנשאו פתחי עולם ויבא מלך הכבוד'. רהטו בתריה למיבלעיה. אמרו: 'מי הוא זה מלך הכבוד?' אמר להו: 'ה' עוזו וגבור'."

12. עין יעקב.

13. השווה למסופר בבבא מציעא נט, ע"ב, על המחלוקת הידועה בין ר' אליעזר לבין חכמים בסוגיית "תנורו של עכנאי". שם פעל ר' יהושע לצד רבן גמליאל, וכנציגי דעת הרוב הם הכריעו את ר' אליעזר שהיה בדעת יחיד. בסופו של העניין נשא רבן גמליאל תפילה: "רבונו של עולם, גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבא עשיתי אלא לכבודך...".

14. שבת, ל, ע"א.

חזר ואמר: 'שאו שערים ראשיכם ושאו פתחי עולם ויבוא מלך הכבוד, מי הוא זה מלך הכבוד? ה' צבאות הוא מלך הכבוד סלה' ולא נענה. כיון שאמר: 'ה' אלקים, אל תשב פני משיחך, זכרה לחסדי דוד עבדך' – מיד נענה¹⁵.

שלמה המלך זכה להגשים את מה שדוד אביו רצה בכל לבו אך הדבר נמנע ממנו, ככתוב: "רק אתה לא תבנה הבית כי אם בנך היצא מחלצין הוא יבנה הבית לשמי" (מלכים ב' ח', יט). ובשעה שנשלמה מלאכת בניין המקדש ביקש שלמה להכניס את הארון אל קודש הקודשים כדי שהשכינה תשרה במקדש, אבל "דבקו שערים זה בזה". גם לאחר שאמר עשרים וארבע לשונות של תפילה - לא נענה. כל זאת משום שנחשב כמי שתולה את הבקשה בכבוד עצמו, ורק כאשר תלה את הדבר בכבוד אביו - נפתחו לפניו שערי קודש הקודשים.

גם על משה רבינו מסופר דבר דומה: "כשחטאו ישראל במדבר [חטא העגל, שמות ל"ב] עמד משה לפני הקב"ה ואמר כמה תפילות ותחנונים לפניו ולא נענה, וכשאמר: 'זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך' – מיד נענה"¹⁶. כלומר, שערי שמים נפתחו בפני תפילתו של משה "שהיה אב למתפללים" (מדרש שו"ט צ' סעיף ח'), רק לאחר שהזכיר זכות אבות - תלה הבקשה בזכות אבות ולא בזכות עצמו¹⁷.

הזכרת זכות אבות פתחה את שערי המקדש גם לפני הכהן הגדול ביום הכיפורים: "שבעה ימים קודם ליום הכיפורים עסק הכהן הגדול בהכנות מדוקדקות לקראת היום הגדול שבו הוא יבוא אל הקודש, ובבוקרו של יום זה הוא ציפה לקבל את רשותו של הממונה להתחיל את סדר העבודה. אמר להם הממונה: 'צאו וראו אם הגיע זמן השחיטה'. אם הגיע – הרואה אומר: 'ברקאי'. מתיא בן שמואל אומר: 'האיר פני כל המזרח עד שבחרון?' והוא אומר: 'הן'¹⁸. וכל כך למה? "כדי להזכיר זכות אבות"¹⁹!

כלומר, אין הכהן הגדול רשאי להתחיל את סדר עבודת יום הכיפורים אלא אם כן מזכיר זכות אבות. רק בכך נפתחים לפניו שערי המקדש.

סיפור נוסף, שאף הוא עוסק בכבוד אב, הוא הסיפור הידוע על נכרי אחד באשקלון, דמה בן נתינה שמו²⁰:
"ביקשו ממנו חכמים אבנים לאפוד בשישים ריבוא שכר... והיה מפתח מונח תחת מראשותיו של אביו, ולא ציערו. לשנה האחרת

15. שם.

16. ראה מהרש"א שם.

17. יומא ג, ע"א.

18. רש"י ליומא כח, ע"ב.

19. על פי הירושלמי, נוכרי זה היה "שר העיר וראש החיילות והחשוב שבהן" (פאה א, א).

20. קידושין לא, ע"א. גרסה שונה של הסיפור מובאת בדברים רבה א, טו ובירושלמי פאה א, א.

נתן הקדוש ברוך הוא שכרו, שנולדה לו פרה אדומה בעדרו. נכנסו חכמי ישראל אצלו, אמר להם: 'יודע אני בכם שאם אני מבקש מכם כל ממון שבעולם אתם נותנין לי, אלא אין אני מבקש מכם אלא אותו ממון שהפסדתי **בשביל כבוד אבא**'²¹.

דמה בן נתינה תולה גם הוא בכבוד אביו ולא בכבוד עצמו, ושערי ברכה נפתחים לפניו. וכן נפסק להלכה: "היה צריך על שום דבר בעיר ויודע שישלימו חפצו בשביל אביו, אף על פי שיודע שגם יעשו בשבילו, לא יאמר יעשו לי דבר פלוני בשבילי, אלא יאמר יעשו בשביל אבאי **כדי לתלות הכבוד באביו**"²².

נמצאנו למדים שחמישה שעלו לגדולה צריכים לתלות בכבוד אב: נשיא, מלך, נביא, כהן וכן. אפשר שכך הדבר משום הסכנה המשותפת לכולם: **הגאווה, הגאון וגובה הרוח**. אדם שמגיע לרום המעלה של מעמד, תפקיד או הצלחה, סכנה רובצת לפתחו - סחרור גבהים אשר סופו נפילה. "כי כל השוכן בשפע ההצלחות ביותר הוא מוכן אל הנפילה ואל הפורענות"²³. וכבר אמר החכם באדם: "לפני שבר - גאון, ולפני כשלוון - גובה רוח" (משלי ט"ז, יח). מעמד נעלה אליו מגיע האדם, סכנה גלומה בו - גאווה ורום לבב.

התלייה בכבוד אבא, עליה עמדנו כאן, פירושה: ענווה, שפלות רוח, כפיפות קומה וקבלת מרות, כל אלו הם כתריס בפני הפורענות "כל מה שהוא גדול ביותר צריך להכניע ולהשפיל עצמו"²⁴, שישים אל לבו כי יש עליו עליון - אביו מולידו ואביו שבשמים. ופירושה גם המשכיות ורציפות; שישים האדם אל לבו ויסמוך עצמו אל האבות שקדמוהו: "הראישון אדם תולד ולפני גבעות חוללת" (איוב ט"ו, ז). בן, בסופו של דבר, אינו אלא המשכו של אביו, כי "האב שורש, והבן נצר משורשיו יפריה"²⁵. אבל אין האב יכול להמשיך את עצמו בילדיו בלי שימשיך הוא את אבותיו. זוהי זיקה אל מבועי השתיה והתשתית והיא מבטיחה את הרציפות וההמשכיות בין הדורות. המשכיות זו, מחוייבות רבה כרוכה בה.

21. שולחן ערוך, יורה דעה, ר"מ, ו.

22. ר' משה חפץ, בפירושו לתורה, מלאכת מחשבת, מהדורת צילום, ירושלים תשכ"ד, סוף פרשת במדבר.

23. לשון רש"י לברכות לד, ע"ב.

24. לשון רמב"ן בפירושו לדברים כ"ט, יז על פי ישעיהו י"א, א.